

'Mensen weten niet meer wat geloof is'. Gesprek met Gabriël van den Brink door Thijs Broer

Gabriël van den Brink is een van Nederlands meest toonaangevende sociologen. Als onderzoeker bij het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) levert hij veelbesproken bijdragen aan het publieke debat. Een gesprek over de crisis van het gezag, de stuurloosheid van links en de hetze tegen de islam. 'Wie zegt dat het geloof achterhaald is, begrijpt niet wat er aan de hand is in Nederland.'

De dag voor de moord op Theo van Gogh legde Gabriël van den Brink de laatste hand aan een groot essay over de islam in Nederland, waarin hij pleitte voor een zakelijke, nuchtere benadering van het moslimgeloof hier te lande. In de weken die volgden bleek dat pleidooi meer op zijn plaats dan Van den Brink ooit had kunnen bevroeden. Verschillende moskeeën en kerken werden in brand gestoken, en in de media buitelden rechtse publicisten en politici over elkaar heen in ondoordachte veroordelingen van de islam. Nu de rook wat is opgetrokken, constateert Van den Brink een grote discrepantie tussen het sterk gepolariseerde publieke debat, gevoed door columnisten en politici die de volkswoede menen te moeten vertegenwoordigen, en de dagelijkse ervaring van de gewone burgers, die in grote meerderheid juist geen polarisatie willen.

'Het debat verwijdt zich van de realiteit,' zegt Van den Brink. 'En dat is geen incident. De bestuurlijke en intellectuele elite in Nederland is de weg kwijt. Het geruzie over de islam maakt dat zichtbaar: er is grote verwarring, tot in het kabinet. En het debat wordt gekleurd door publicisten die er vooral op uit zijn zich te onderscheiden. Zo worden politici meegenomen door de schuimende golven van een publieke opinie die weinig meer met de werkelijkheid van het gewone leven te maken heeft. Ik vind dat een verontrustende ontwikkeling.'

Dat klinkt als een nieuwe vorm van de kloof tussen politiek en burger die Paul Scheffer in 'Het multiculturele drama' signaleerde.

'Ik denk inderdaad dat die kloof bestaat. Toen dat stuk van Paul Scheffer in 2000 verscheen, zeiden mensen in het onderwijs: die problemen kennen wij al twaalf jaar. Maar dat geluid drong niet door. Dat lag aan zelfcensuur, aan politiek correct denken. Dat is doorbroken door Fortuyn. Maar het lag ook aan de instituties: klokkenluiders komen in Nederland vaak in de problemen, terwijl hun optreden juist gesteund zou moeten worden door hun eigen organisaties.'

Sommige mensen dachten dat het fortuynisme op zijn retour was, maar uit de populariteit van Geert Wilders blijkt het tegendeel.

'Een groot deel van de aanhang van Fortuyn bestond uit lager opgeleide autochtonen, die de politici in Den Haag als zakkenvullers zien en die vinden dat allochtonen harder moeten worden aangepakt. Dat verschijnsel bestaat in alle Europese landen. En de vastgoedondernemers die zich bij de LPF hebben gemeld, mensen die denken dat politieke invloed en status te koop zijn, zijn er ook nog steeds. Die groepen zoeken naar een nieuwe representant: Wilders, Eerdmans, rechtse VVD'ers. Van Aartsen flirt er ook mee, op een nogal schaamteloze manier. Dat deel van het electoraat is een factor van betekenis geworden, net als in andere westerse landen. Grote delen van de bevolking in Amerika en Europa hebben heel andere opvattingen dan het moderne, verlichte, progressieve denken dat sinds de

jaren zestig de boventoon heeft gevoerd. Die tegenbeweging wint overal aan invloed.'

Dat blijkt: rechts heeft al een paar jaar het initiatief in de politiek en in het publieke debat, links heeft het nakijken.

'Van links is al heel lang niks meer vernomen. De beweging van de jaren zestig is altijd gericht geweest op vrijheid, op individualisme, op zelfontplooiing. Maar als de grenzen van de vrijheid worden bereikt, als mensen zich grote zorgen maken over criminaliteit en immigratie, wat moet je dan zeggen vanuit het zelfontplooiingsideaal? In dat opzicht staat links met lege handen. Het probleem zit niet in de reorganisatie van de verzorgingsstaat: ik heb er wel vertrouwen in dat dat kan lukken. Het probleem is de sociaal-culturele ontwikkeling. Links heeft altijd gestreefd naar meer vrijheid, en met groot succes. Dat moeders mogen werken, dat homo's zich mogen uiten, wordt door de overgrote meerderheid van de mensen echt aanvaard. Links heeft gewonnen, en dat is precies het probleem. Want hoever gaan die vrijheden? Welke prijs betalen we ervoor? Wanneer is de grens bereikt, en wie bepaalt dat? Mijn overtuiging is dat je de vrijheid alleen kunt handhaven als je duidelijke omgangsregels handhaaft. De afgelopen jaren wordt dat idee door rechts naar voren gebracht. Maar vroeg of laat zullen ook de kinderen van de jaren zestig zich de vraag moeten stellen hoe de grenzen aan de vrijheid moeten worden bepaald.'

Onlangs heeft u zelf in een stuk voor de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid gepleit voor een beschavingsoffensief. Hoe moet dat eruit zien?

'In dat stuk heb ik het beeld gebruikt van de snelweg waarop iedereen in vrijheid mag rijden, maar die alleen kan functioneren als mensen zich aan bepaalde basale regels houden. Dat beeld berust op een minimale definitie van moraal en fatsoen, maar daar heb ik bewust voor gekozen, omdat het voor veel mensen als beeld te accepteren is. Dat gemeenschappelijke kader van normen moet geformuleerd, uitgedragen en gekoesterd worden. Daar kunnen de burgers zelf aan bijdragen. Door Enschede en Volendam hebben we geleerd dat we bepaalde regels streng moeten handhaven.'

Indertijd heeft het comité Stop de uitverkoop van de beschaving soortgelijke dingen gezegd.

'Dat was een sympathiek idee, maar zo'n gelegenheidscoalitie lost niet echt iets op. De levensvatbaarheid van zo'n manifest hangt af van de consistentie van de overtuiging die erachter zit. Jan Marijnissen deed ook mee aan dat initiatief, en ik heb hem in kloosters zien mediteren en met bisschoppen zien praten. Maar ik heb hem nog niet kunnen betrappen op een coherente filosofie. Misschien kiest hij voor een radicaal humanisme, als omvattend idee. Dat zou heel overtuigend kunnen zijn.'

Intussen is het publieke debat verder verruwd.

'Op zichzelf is het goed dat er af en toe ruzie wordt gemaakt, en er flink met de deuren wordt geslagen. Onweer haalt de spanning uit de lucht. Maar veel mensen blijven in het onweer hangen. En dan krijgt die toon - "het moet maar eens gezegd worden" - iets kinderachtigs, en iets ongeloofwaardigs bovendien. Als dat ergens zichtbaar is, is het wel in het hysterische debat over de islam.'

De islam krijgt de afgelopen maanden overal de schuld van.

'Dat is een improductief en benepen standpunt dat op een onverwerkt verleden wijst. Nederland is zo snel gesecculariseerd dat mensen niet meer weten wat geloof is. Alsof de kern van het probleem is dát die mensen geloven. Wie zegt dat het geloof achterhaald is, begrijpt niet wat er in de wereld aan de hand is. Het probleem is niet dat moslims een geloof hebben, het probleem is dat wij niet meer weten wie we zijn. Eigenlijk is de westerse cultuur veel moeilijker te begrijpen dan de islam. Wij zijn de uitzondering. Dat moeten we beseffen. De historicus Jan Romein heeft al eens opgemerkt dat de westerse cultuur een uitzondering is op het algemeen menselijke patroon. Wereldwijd zijn mensen gelovig, en volgen ze het gezag. In het Westen zijn we daarmee opgehouden, trekken we het gezag voortdurend in twijfel, moet het gezag zich voortdurend opnieuw legitimeren.'

Bedoelt u dat we terugmoeten naar ouderwets respect voor het gezag?

'Nee. We moeten niet terug, en we kunnen niet terug. De moderniteit is in veel opzichten een lot dat ons overkomt. Maar het afwijzen van gezag moet niet totalitair worden. Er zijn domeinen van het leven waar gezag wel relevant is. Religie is zo'n domein. En de wetenschap: dat is geen democratisch bedrijf, daar geldt het gezag van het argument. Hetzelfde geldt voor de opvoeding van kinderen.'

Hoe moet dat besef versterkt worden? Door een herbezinning op burgerschap, zoals u eerder heeft gesuggereerd?

'De burger gehoorzaamt de wet als het zijn eigen regels zijn. Dat is een niet-autoritaire vorm van gezagsuitoefening. Maar het gaat wél om gezag dat gerespecteerd moet worden, én uitgelegd. Daar is een groot tekort aan. Politici, burgemeesters, politie, deskundigen op allerlei terrein kunnen zich niet langer beroepen op een vanzelfsprekend gezag, maar moeten uitleggen wat ze doen. In een kennissamenleving wordt openheid van steeds groter belang. Volgens Machiavelli moeten machthebbers de kunst verstaan goed te schijnen, ze hoeven het niet te zijn. In een kennissamenleving kan dat niet meer, omdat informatie zo snel rondgaat dat je uiteindelijk niets verborgen kunt houden. Politici zullen dus eerlijk moeten zijn. Daar is geen ontkomen aan.'

Dat is een ander soort eerlijkheid dan het modieuze: 'het moet maar eens gezegd worden.'

'Dat is waar. Ruziemaken is ook niet eerlijk. Eerst maak je ruzie, daarna begint het eerlijke gesprek. Na de gebeurtenissen van het afgelopen jaar zullen we toch verder moeten met elkaar. Dat besef begint langzaam door te dringen. Een beroep op zelfexpressie is dan niet meer genoeg.'

Bent u optimistisch gestemd?

'Optimistisch zou ik het niet noemen. Ik voorzie verdergaande segregatie, tussen zwarte en witte scholen, tussen vriendenkringen en hele wijken. Mensen hergroeperen zich naar culturele en etnische voorkeuren. En er zijn nieuwe vormen van maatschappelijke tegenstellingen in de maak. Er is lang gedacht dat internet de tegenstellingen zou overbruggen, maar op internet blijken mensen met dezelfde culturele voorkeuren elkaar op te zoeken in chatboxen, die afgeven op mensen die zich in andere chatboxen verzameld hebben. De Volkskrant noemde dat onlangs een digitale versie van de gated community: wijken waar gelijkgezinde mensen zich achter een hek verschansen.'

We kunnen niet terug naar de verzuiling, en we kunnen niet terug naar een naïef multiculturalisme. Hoe moet het dan wel?

'Zomaar vreedzaam samenleven is een illusie gebleken. Daarom moeten we op zoek naar een nieuw type van verbondenheid tussen maatschappelijke groeperingen, op het politieke vlak. Bijvoorbeeld door het introduceren van nieuwe vormen van directe democratie. Het systeem van Thorbecke werkt niet meer. Indirecte vertegenwoordiging leidt in deze tijd niet meer tot een heldere uitwisseling van argumenten, maar tot tirannie van de stemming van het electoraat, technocratie van ambtenaren en politici die in reactie op televisiebeelden de zaken bedisselen. Dan voelen burgers zich buitengesloten. Dat zal anders moeten. Er leeft enorm veel engagement onder de mensen. Maar dat moet wel tot zijn recht komen.' Grinnikend: 'Kom ik toch nog met een links standpunt.'

Recente publicaties van Gabriël van de Brink:

Schets van een beschavingsoffensief: over normen, normaliteit en normalisatie in Nederland (Amsterdam University Press, 2004)

Tekst, traditie of terreur? Naar een moderne visie op de islam in Nederland (Forum, 2004)

uit: Roodkoper, 9e jaargang, nummer 4, winter 2004